

Prilog za historiografiju karikature u Hrvatskoj

Dulibić, Frano

Source / Izvornik: **Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, 2004, 255 - 262**

Conference paper / Rad u zborniku

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:254:717539>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-20**

Repository / Repozitorij:

[PODEST - Institute of Art History Repository](#)

Prilog za historiografiju karikature u Hrvatskoj

Prve karikature nastale su krajem XVI. stoljeća u Italiji, a riječ karikatura ušla je u svakodnevnu uporabu širom Zapadne Europe tek tijekom XVIII. stoljeća. Prve povijesti karikature tiskane su u Europi sredinom XIX. stoljeća, a u drugoj polovici XIX. stoljeća objavljene su i značajne studije o karikaturi kao likovnoj vrsti.¹ Nakon dominacije talijanske karikature tijekom XVII. stoljeća i nakon zlatnog doba britanske karikature tijekom XVIII. stoljeća, u vrijeme vrhunaca francuske karikature sredinom XIX. stoljeća, u Hrvatskoj se tek počelo izrađivati karikature na grafičkim listovima, a u isto vrijeme je pokrenut i prvi humorističko-satirički list s karikaturama u Hrvatskoj. Ovi podaci predočavaju koliko je dugo u Hrvatskoj karikatura bila nepoznat oblik izražavanja. Smatra se da je jedan od uzroka kasne pojave karikature u Hrvatskoj u austrougarskoj vlasti — oštra cenzura i teško dobivanje dozvola za tehničku opremu kojom bi se karikature umnožavale (npr. strojevi za litografsko umnažanje).² Dakako da je kasna pojava karikature u Hrvatskoj značila još kasniju pojavu tekstova o karikaturi.

Kada pokušavamo predočiti početke historiografije karikature u Hrvatskoj, najprije treba spomenuti zapise u kojima hrvatski autori spominju satiričke prikaze koji nisu sačuvani. Autori takvih prikaza vjerojatno su bili stranci, a s obzirom na sadržaj zapisa postoji velika vjerojatnost da su to bile karikature. Najraniji zapis iz 1754. godine nalazimo kod Baltazara Adama Krčelića u njegovu djelu *Annuae ili historija (1748.-1767.)*, u kojem opisuje satiričke prikaze koji su bili izloženi u prostoru u kojem su se održavali tada novouvedeni javni plesovi, a sve u kontekstu dočaravanja »raskalašenosti« zagrebačkog plemstva. Slijedi zapis iz 1814. godine, kada je Maksimilijan Vrhovec opisao jednu političku karikaturu s temom korumpiranosti jednog mađarskog parlamentarnog zastupnika u svom dnevniku.³ U posljednjim desetljećima XIX. stoljeća karikatura se počela pojavljivati kao tema zanimljivih vijesti iz svijeta, primjerice 1888. časopis *Dom i svijet* donosi vijest o izložbi karikatura u Parizu.⁴

U Hrvatskoj su o karikaturi prvi počeli pisati književnici na početku XX. stoljeća, dok su između dva svjetska rata najčešći autori tekstova o karikaturama sami karikaturisti i likovni kritičari, a tek iza Drugog svjetskog rata povjesničari umjetnosti. U posljednjem desetljeću XX. stoljeća povjesni-

čari mlađe generacije znanstveno obrađuju humorističko-satiričke časopise s karikaturama. Oni tek uzgred spominju likovne kvalitete crteža, a težište interesa, što je i prirodno, vide u odjecima povijesnih zbivanja putem interpretacija karikaturista i satiričara.

Književnici o karikaturi

Prvi poznavaoци karikature u Hrvatskoj bili su književnici. U pismima iz Pariza, Antun Gustav Matoš je 1900. godine izvijestio čitaoce lista *Hrvatsko pravo* o izložbama karikatura u sklopu velike svjetske izložbe, za koju ističe da »ne bi bila zrcalo ljudskog duha... da nema karikaturista.«⁵ Iduće, 1901. godine, Matoš je pisao o velikoj retrospektivi Honore-a Daumiera iznijevši i sažetu Daumierovu biografiju. Matoš je najviše cijenio karikaturu bez riječi poput Daumierovih karikatura te je istaknuo Daumierovo poznavanje svih stupnjeva komičnosti i naglasio činjenicu da njegovi crteži nisu samo karikature, nego i sjajni portreti. Pri kraju tog teksta, u nadahnutu odlomku, Matoš je odao počast karikaturi: »Karikatura je kao tamna laterna magica ideala, potrebna umjetnosti kao negativne vrijednosti matematičari. Ovdje, a ne u prolaznoj tendenciji, je njena čista i umjetnička vrijednost.«⁶ I kada je 1910. godine Matoš pisao o Crnčiću, pokazao je svoju izrazitu sklonost prema karikaturi i istodobno ogorčenje nad zaostalošću naše sredine: »Kod nas je opasno karikirati, jer naši ljudi su jedini na svijetu, što ne priznaju sebi da su smiješni, ne dopuštajući ni da to drugi konstatuje... Karikatura je kao društvena kritika jedini znak više kulture, jedini vidljivi znak premoći pameti nad glupošću, artista nad okolinom. Sloboda karikature je sloboda duha, sloboda mišljenja, pobjeda duha nad glupom materijom.«⁷ Tako je Matoš tijekom pisanja o Crnčiću zaboravio da mu je tema Crnčić pa je u drugoj polovici teksta iznio vrlo zanimljive opservacije o karikaturi, pokušavajući formulirati njena temeljna svojstva.

Kada je pisao o izložbi karikatura koju je kod Ullricha priredio Anđeo Uvodić 1917. godine u Zagrebu, Antun Branko Šimić izrazio je mišljenje poput Matoševa, da karikatura »baš odgovara nesređenom, rastrganom i površnom životu modernog vremena...«⁸ Smatrao je da u Hrvatskoj ima premalo umjetnika koji se bave humorom u književnosti, a isto

tako i u likovnoj umjetnosti. Značenje karikature vidio je i u spoznavanju slabosti, odnosno uvidu u granice sposobnosti svakog pojedinca: »Jer dobra i prava karikatura je najbolja kritika svakog od nas, pa bi mnogi Hrvat tek u svojoj karikaturi vidio pravog sebe, jedino na taj način spoznao sebe, poslušavši tako nehotice slavni savjet napisan na delfskom hramu.«⁹

Šimić je pisao o razlikama između francuskog načina crtanja karikatura utemeljenog na nekoliko brzo izvedenih linija i njemačkog, koji teži pažljivoj dorađenosti crteža koji je često akvareliran. Smatrao je da Anđeo Uvodić izrađuje karikature kao većina njemačkih karikaturista. Nije primijetio da su slična svojstva karikature prije Uvodića prisutna u karikaturama Ante Katunarića, Emanuela Vidovića i Meneghella Dinčića, koji su također bili pod utjecajem njemačke humorističke periodike. Šimić je bio vrlo kritičan prema Uvodićevim karikaturama i poput Matoša je smatrao da karikaturist ne smije težiti prevelikoj defiguraciji i baviti se slabostima vanjštine, nego da se treba više posvetiti slabostima unutrašnjosti, odnosno karaktera.¹⁰ I Kosta Strajnić u svojoj kritici te iste Uvodićeve izložbe izriče slične zamjerke Uvodićevim karikaturama kao i Šimić i smatra da je Uvodić ispod »europske kvalitete« Branka Petrovića i Petra Križanića koji dotada nisu imali samostalnih izložbi. Kod Šimića, kao i kod većine likovnih kritičara do Drugog svjetskog rata, nalazimo metodološki uobičajen postupak. Nakon što istaknu likovne vrijednosti ili slabosti djela prikazanih na izložbi, poimence navode djela u kojima se tijekom izložbe mogu vidjeti spomenute kvalitete ili slabosti. S obzirom na velik broj izgubljenih radova, takve su kritike danas vrijedan dokument (katkad i jedini) o dijelu opusa određenog likovnog stvaraoca.

I Šimić i Strajnić smatrali su da je Uvodićeva izložba 1917. godine kod Ullricha bila prva izložba karikatura u Hrvatskoj. Zaboravili su da je upravo kod Ullricha 1914. godine održana izložba karikatura Hansa Gagera, baruna iz Mokrica, o kojoj su pisali Iso Kršnjavi, Petar Knoll i jedan nepotpisani kritičar.

Zanimljivo je da u onodobnom tisku u Hrvatskoj nije primijećeno da je u lipnju 1916. Frano Branko Angeli Radovani priredio iznimno uspješnu samostalnu izložbu karikatura u izložbenom prostoru *The Fine Arts Society* u Londonu. Radovanijeva izložba dobila je brojne prikaze u britanskom tisku (*The Times*, *The Observer*, *Daily Telegraph*, *The Daily Match*, *The Globe*, *Colour*, *Studio* i mnogi drugi) s visokom ocjenom kvalitete izloženih karikatura. Nažalost, ovaj uspjeh nije okrunjen izdavanjem knjige karikatura koja je u posljednjoj zamisli trebala nositi naziv *The K. K. Kultur* i sadržavati karikature s londonske izložbe. Uzrok šutnje domaćeg tiska možda se nalazi u austrougarskoj cenzuri koja je progonila Radovanija kao jednog od najoštrijih kritičara Monarhije. Tek četiri godine kasnije, 1920. godine, Ulderiko Donadini se sjetio psihički slomljenog Radovanija i odao mu počast pa je u svom tekstu, među ostalim, preveo po nekoliko rečenica iz raznih prikaza izložbe održane u Londonu.¹¹

Na samom početku XX. stoljeća nastala je i prva definicija karikature u Hrvatskoj, objavljena 1903. godine u knjizi *Razvoj i sustav obćenite estetike* književnika i sveučilišnog profesora filozofije dr. Franje Markovića: »Karikatura — nagrada — jest pretjerano naopačje u pojavu i u djelovanju razumna sobstva. Ona je naopačje osobinske obilježnosti, koja je jedno potrebno oblikovno svojstvo ljepote. Kad se obilježene osobinske crte izopače t. j. nagrde, a da ipak ostanu jasan trag zbilji, navlastito kad se pretjeraju nelijepo crte u zbiljnu liku ili u značaju ili činu, onda nastane karikatura.«¹²

Pjesnik Milivoj Bosanac je mnogo kasnije od Matoša i Šimića, 1932. godine u časopisu *Reflektor*, pod naslovom *Važnost karikatura po život*, objavio tekst koji u svom prvom dijelu pruža dobro shvaćen prikaz svojstava portretne karikature ističući jednostavnost i ritam linija koje trebaju naglasiti psihološka svojstva prikazane osobe. U drugom dijelu teksta pokušao je sažeti svojstva i temeljne razlike između ruske, odnosno slavenske i francuske karikature te naglasiti »dobronamjernost« karikature. »Ima ih koji se bacaju u preternost i banalnost. A karikatura bi morala biti minijatura poruge — da se postigne maksimum podsmeha.«¹³

Karikaturisti i likovni kritičari

Među karikaturistima koji su pisali o karikaturi ističe se tekst Slavka Vereša pod naslovom *O karikaturi* iz 1910. godine.¹⁴ Vereš je pisao o naglom razvitku ilustriranog novinarstva u Hrvatskoj i o karikaturi koja se, osim u tisku, sve više koristi u reklamama i na plakatima. Istaknuo je da dobar karikaturist treba poznavati psihologiju, odnosno posvetiti se ljudskoj unutrašnjosti.

Anđeo Uvodić, karikaturist iznimno bogata opusa, pisao je o portretnoj karikaturi ističući psihološko poniranje u karakter karikirane osobe. Uvodić je priredio pet izložbi karikatura (između 1917. i 1932. godine) o kojima je tiskan iznimno velik broj kritika. Stoga možemo reći da Anđeo Uvodić među svim hrvatskim karikaturistima ima najopsežniju bibliografiju, koja po svom opsegu zahtijeva zasebnu analizu. Među Uvodićevim tekstovima o karikaturi ističe se nadahnuti esej *Naši karikaturiste*, objavljen 1911. godine, u kojem je na iskren način pisao i o ciljevima karikature: »Upoznati svoje mane i svoje pogreške prvi je korak da se poboljšamo. Karikatura će nas više puta u tomu pomoći, ona će nas rugajući se uzdržati, da se o svoje dužnosti i dostojanstvo ne ogrječimo. Ova umjetnost — kad je doista prava umjetnost — je pravi i iskreni odraz čistog osjećaja i pravog temperamenta jednog naroda ili društva, bez one konvencionalnosti kojom smo vični da uvijek gledamo i umišljamo naše društvo. Ona je gola istina jedne epohe kulture i civilizacije, istina mana, taštine, kao što je i barometar vrlina i kreposti dotičnog naroda ili društva.«¹⁵ Svojim karikaturama i tekstovima o karikaturi Uvodić je više od drugih nastojao utjecati na promjenu odnosa javnosti prema karikaturi i na shvaćanje karikature kao umjetnički vrijedne vrste: »U našoj literaturi, barem što bi meni bilo poznato, nema opsežnijeg djela u ori-

ginalu ili prijevodu o umjetnosti karikature. Rijetki i rastrkani osvrti i sastavci po pojedinim novinama nisu, dakako, dostatni da nas potpuno upoznaju s ovim neobičnim i važnim produktom čovječjeg duha. Veći pak dio naših satiričkih i humorističkih novina, osim par izuzetaka, ne daje čistu i istinsku umjetnost karikature, pa nije čudo što se ona, kod nas, još smatra kao neka vrst poruge ili proste sprdnje, i što ne zaslužuje naše osobite pažnje.«¹⁶

Godine 1921. Pjer Križanić isticao je umjetničku vrijednost karikature koja je najočitija u djelima najboljih francuskih i njemačkih karikaturista u kojima se ne može »odrediti granica između čisto slikarskog i karikaturističkog stvaranja«.¹⁷ Zanimljivo je da Križanić u spomenutom tekstu promišlja o pitanju odnosa karikature prema boji, odnosno kada i na koji način je boja djelotvorna u karikaturi. O karikaturistima amaterima misli da im, unatoč iskazanom smislu za karikaturu, nedostaje slikarskog i crtačkog znanja te da na površinskoj razini usvajaju karakteristike i maniru odabranog crtačkog uzora. Posebno zanimljiv dokument vremena je odlomak u kojem Križanić razmatra razlike među francuskim i njemačkim karikaturistima koji su bili uzor većini naših karikaturista.¹⁸

Među likovnim kritičarima u međuratnom razdoblju nezaobilazno je ime Vladimira Lunačeka, autora nekoliko kritika izložbi karikature, koji je i sâm nekoliko puta bio žrtva karikature. Jedna takva izvedena je na neuobičajen način, u duhovitom realističnom portretu Rudlofa Valdeca koji je na bisti izveo pločicu s natpisom »Cave criticum«, poput sličnih pločica koje upozoravaju na oštre pse. Lunaček je dobro poznao i razumio karikaturu, što vidimo u njegovim tekstovima o Crnčiću i Uvodiću.¹⁹ Spomenimo da su svojim znanjem i promišljanjem o posebnostima karikature kao likovne vrste i o izložbama karikature pisali i dr. Franjo Deak te dr. Petar Knoll.²⁰

Brojne izložbe karikatura u razdoblju između dva svjetska rata izazivale su i mnogobrojne, ponekad oprečne reakcije, ponekad rukovođene sasvim neumjetničkim kriterijima. U Splitu, gradu s najvećim brojem samostalnih izložbi karikature, u kritikama često nedostaje kritičnosti jer postoji prevelika lokalna zatvorenost. Vrlo rijetko su se radovi splitskog karikaturista uspoređivali s nekim karikaturistom izvan splitske likovne scene.

Između dva svjetska rata među kritikama izložbi karikature kao karakterističan primjer izdvajamo tekstove koji su nastali povodom izložbe karikatura Kleme Schwarz 1932. godine u Ullrichovu salonu. Ta izložba izazvala je vrlo raznolike reakcije u gotovo desetak članaka. Svi autori spominju golem interes publike. Franjo Deak u tekstu naslovljenom *Zagreb naših dana u karikaturi* informirao je javnost o zastavljenosti karikature u nas i iznio stav da je u Hrvatskoj društvo tek u nastajanju te da je »u nas socijalni život rascjepkan«, čime je pokazao svijest o općoj kulturnoj zaostalosti naše sredine. Nakon što je nabrojao neke od naših najboljih karikaturista i nekoliko imena značajnih za svjetsku povijest karikature, Deak je karikaturama Kleme Schwarz zamjerio velike oscilacije, ali je nekoliko najuspješnijih kari-

katura, koje je poimence naveo, uspoređio s najboljim karikaturama u Hrvatskoj. Ljubo Babić je bio oštar kritičar ove izložbe, koja mu je poslužila kao primjer velikog interesa publike za izložbu koja nije na visokoj umjetničkoj razini.²¹ Mato Hanžeković, pod pseudonimom Mato Gabriel, osim što je iznio izrazito negativno mišljenje o karikaturama na toj izložbi, započeo je kritiku antisemitskim nabojem, pogrdno opisujući dio publike, zapravo zagrebačke Židove, kako se zabavljaju (govoreći njemački) pred izloženim karikaturama. Osim toga, napao je i kritičara koji se usudio usporediti karikature Kleme Schwarz s karikaturama Joze Kljakovića.²²

Nažalost, primjer reakcije na izložbu Kleme Schwarz nije jedini primjer uplitanja nacionalističkih stavova u kritike izložbi likovnih umjetnosti, kao što nije ni jedini takav primjer među kritikama izložbi karikatura. Spomenimo i to da je Boško Gagić za svoju izložbu karikatura dobio kritiku utemeljenu na odnosu prema njegovoj nacionalnosti i vjeroispovijesti. Izložba je održana u Karlovcu 1924. godine. Zanimljivo je da je u obranu Boška Gagića stao kritičar karlovačkog *Hrvatskog glasa*, ogorčen što postoje ljudi koji misle da je za kvalitetu karikature važno da li se karikaturisti »krste s tri ili pet prstiju«.²³

Mnogi tekstovi upućuju na to da karikatura u Hrvatskoj nije nikada uspjela steći status ravnopravan ostalim likovnim vrstama. U većoj ili manjoj mjeri smatrala se manje vrijednim oblikom likovnog izražavanja. Kada se negativno pisalo o slikarstvu Joze Kljakovića, često se podcjenjivačkim tonom isticalo da je on izvrstan karikaturist. Karakterističan je primjer Iso Kršnjavi, koji je 1924. godine dao iznimno negativnu ocjenu Kljakovićeva štafelajnog i fresko-slikarstva za *Vijenac* i potom za češki *Prager Presse*, kada je pišući o Kljakovićevim freskama za Crkvu sv. Marka nazvao Kljakovića »karikaturistom koji je prema tome i riješio svoju zadaću«. Potom je Lunaček u *Obzoru* uzvrativao tekstom *Što pišu o Hrvatima u stranim novinama* i braneći Kljakovića zaključio: »Ta zar je moguće uopće pomisliti da će u Pragu vjerovati da župne crkve u Jugoslaviji, i to u Zagrebu gdje je centar umjetnosti, naručuju karikature. To je mogao g. Kršnjavi napisati da su *Koprive* ilustrirani molitvenički tjednik.«²⁴

Publicisti, povjesničari, povjesničari umjetnosti i karikatura

Nezaobilazno ime za historiografiju karikature je Josip Horvat, koji je dao niz zanimljivih i vrijednih podataka u svojoj knjizi *Povijesti novinstva Hrvatske* objavljenoj 1962. i u tekstu *Koprive i prva generacija karikaturista publicista u Hrvatskoj* iz 1964. godine te u nekim drugim radovima, među kojima se ističe *Karikatura u Hrvatskoj 1862-1939.* iz 1961. godine.²⁵ Taj tekst i danas predstavlja najcjelovitiju kratku povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine. Iako su Horvatovi tekstovi dragocjen (a katkad i jedini) izvor podataka, svaki Horvatov podatak treba uzeti s rezervom, jer se pokazalo da ti podaci mogu biti netočni. Po svemu sudeći,

Horvat je katkad bilježio činjenice prema sjećanju, a katkad prema usmenoj predaji, a ne prema pisanom dokumentu.

Zvonimir Kulundžić je 1976. godine objavio tekst *Najstarije karikature u Hrvatskoj* u kojem definiciju karikature shvaća preširoko, pa se dogodilo da je najstarijim karikaturama u Hrvatskoj smatrao dio jedne iluminacije u *Misalu Jurja Topuskog* (1524.) i crteže grotesknih glava u kodeksu *Od naslidovanja Isukrstova* koji je preveo Marko Marulić. Kulundžić taj kodeks smatra Marulićevim autografom, pa bi stoga groteskne glave iz kodeksa trebalo datirati prije 1524. U oba slučaja, prema Kulundžiću, u Hrvatskoj smo imali karikature ranije no što se karikatura pojavila u svijetu. Smatramo da Kulundžićeve primjere nije moguće interpretirati kao karikature po njihovim likovnim svojstvima, već da iste posjeduju elemente po kojima ih možemo smatrati dijelom pret-povijesti karikature, u koje spadaju brojni groteskni crteži (poput Leonardova crteža *Groteskne glave*).²⁶

Među povjesničarima prva je Miroslava Despot u nekoliko radova istraživala karikaturu s prijelaza XIX. u XX. stoljeće. U posljednjih desetak godina povjesničari, uglavnom mlađe generacije, kao što su Mato Artuković, Alexander Buczynski, Tomislav Franušić, Nives Rumenjak i Jasna Turkalj u svojim studijama pišu o humorističko-satiričkim časopisima kao građi za istraživanje nacionalnih stereotipa, o karikaturi kao sredstvu političke propagande ili sredstvu za interpretaciju bezbrojnih za povijest zanimljivih tema uz pomoć karikatura. Nimalo ne začuđuje da su povjesničari uočili vrijednost karikature kao povijesno vrijednog dokumenta. Iz perspektive povjesničara umjetnosti, Vera Horvat Pintarić bila je prva koja je, osim likovne vrijednosti, uočila i vrijednosti karikature kao povijesnog svjedočanstva: »Takva svjedočanstva, zbog načina na koji su zabilježena (posebno sti jezika karikature i stripa), daju izravniji, jasniji i mnogo puta vjerodostojniji pogled na događaje od onog koji bilježe službene kronike ili tekstovi koji su redovno cenzurirani ili su nastali po narudžbi vladajućih slojeva.«²⁷

Povjesničari umjetnosti relativno kasno počinju objavljivati tekstove o karikaturama. Iza Drugog svjetskog rata broj autora likovnih kritika znatno se povećao, a među njima povjesničari umjetnosti dominiraju cjelokupnom likovnom kritikom. Oni pišu i o izložbama karikature, a često su i autori tekstova u katalozima. Spomenimo samo dio imena u dugom nizu: Darko Glavan, Branka Hlevnjak, Vera Horvat Pintarić, Dubravko Horvatić, Duško Kečkemet, Zvonko Maković, Vladimir Maleković, Tonko Maroević, Matko Peić, Guido Quien, Ivanka Reberski, Ive Šimat Banov. Istodobno, o karikaturi su pisali i kritičari koji nisu povjesničari umjetnosti: Fadil Hadžić, Josip Horvat, Fedor Kritovac, Igor Mandić, Ivan Pahernik, Hrvoje Pejaković. Povjesničari umjetnosti najčešće su preuzimali posao oko posthumnih izložbi karikaturista i doprinosili obradom njihova opusa i interpretacijom, ali nažalost, kao što smo već spomenuli, nisu imali mogućnost uvida u kontinuitet i kvalitetu cjelokupne produkcije karikatura u Hrvatskoj kroz povijest.²⁸ Među povjesničarima umjetnosti treba izdvojiti Dubravka Horvatića, autora *Plesa smrti*, prve antologije hrvatskog li-

kovnog humora u kojoj značajan udio ima karikatura. Iako su zastupljeni mnogi autori, ta antologija ukazuje na brojna neriješena pitanja, kojih je dijelom bio svjestan i autor antologije: od faktografskih, kao što su često nepoznati elementarni podaci o autorima i brojne neriješene atribucije, do teorijskih pitanja, poput određenja karikature kao likovnog izraza i tipologije karikature te postavljanja u širi kontekst srednjoeuropske karikature.²⁹

O karikaturi i karikaturistima izvan Hrvatske

Općepoznata je činjenica da su Hrvatskom tijekom druge polovice XIX. stoljeća, a sve više početkom XX. stoljeća i između dva svjetska rata, kolali njemački i austrijski humoristički časopisi te da su oni bili glavni uzor hrvatskim humorističkim časopisima. Ipak, iznimno rijetko su tiskani članci o inozemnim velikanima karikature. Spomenuli smo Matoša, koji je 1901. pisao o Daumieru, a 1907. je objavljen opširan tekst o grafičaru i karikaturistu Kasparu Braunu, pokretaču i dugogodišnjem uredniku utjecajnog humorističkog lista *Fliegende Blätter*, napisan u povodu stote godišnjice njegova rođenja.³⁰

Godine 1932. objavljeno je nekoliko tekstova o Davidu Lowu, koji je tada bio jedan od najpopularnijih svjetskih karikaturista.³¹ Iste godine održana je izložba Georga Grosza u Zagrebu, koja je imala velik odjek u javnosti.

Među prevedenim knjigama inozemnih autora djelomice vezanim za temu karikature nekoliko je naslova koji su se pojavili tek u drugoj polovci XX. stoljeća, a koji nisu imali značajnijeg utjecaja na tekuću produkciju karikatura, kao ni na promjenu odnosa prema karikaturi među povjesničarima umjetnosti u Hrvatskoj. To su knjige Ernsta Krisa i Ernsta Gombricha, značajne za teorijsko razmatranje fenomena karikature. U tim knjigama posebno je zanimljivo obrazloženje razloga zbog kojih se karikatura u povijesti umjetnosti zapadne civilizacije pojavila tek na kraju XVI. stoljeća.³² Tumačenje komičnog u likovnom prikazu, kao i pokušaje klasifikacije komičnog, moguće je naći kod Charlesa Baudelaira, Henrija Bergsona i Vladimira Proppa.³³

* * *

Iako bi se na osnovi ovog prikaza moglo zaključiti da se o karikaturi ipak dosta pisalo, uvidom u golemu produkciju karikatura i velik broj karikaturista uočavamo da se o većini naših najboljih karikaturista može pronaći svega nekoliko kraćih zapisa, tako da katkad o njima nemamo ni osnovne biografske podatke, a radovi su im najčešće zagubljeni. Tijekom prve polovice XX. stoljeća gotovo uvijek se pisalo samo o portretnoj karikaturi, a rijetko o bilo kojem tematskom segmentu situacijske karikature, kao što su to, primjerice, politička, društvena ili erotska karikatura.

Karikatura kao oblik likovnog izražavanja u velikom dijelu pripada tisku, a to znači masovnoj kulturi. Postoje pokazatelji da je u Hrvatskoj tradicionalna podjela na elitnu i masovnu kulturu često podrazumijevala podjelu na vrijedno i —

popularno, zabavno i prolazno, što je impliciralo niski vrijednosni sud, sve do kategorije bezvrijednog. Taj problem naše sredine uočio je Anđeo Uvodić još 1911. godine, a isti je problem bio prisutan i 1975. kada je Vera Horvat Pintarić objavila svoju studiju *Autorski strip zagrebačke škole*.³⁴ Upravo u takvom stavu, koji se provlači sve do danas, leže korijeni dosadašnjeg zapostavljanja karikature, stripa i crtanog filma. Još uvijek se djela koja pripadaju masovnoj kulturi ponekad ocjenjuju mjerilima tzv. elitne kulture, što je potpuno pogrešno. O tom složenom odnosu »visoke« i »popularne« umjetnosti pisao je Zvonko Maković u studiji *Popularna štampana slika, porijeklo, funkcija, značenje*, objavljenoj 1981. godine.³⁵

Prikazi izložbi s obrazovnom komponentom karakteristični su za razdoblje drugog desetljeća XX. stoljeća kada su pisci kritika i prikaza izložbi smatrali da javnost treba prvo obrazovati tako što će im se dati temeljne informacije (primjerice, kritika izložbe karikatura započinjala je uvodom u svojstva i povijest karikature, prikaz grafičke izložbe počinjao je podukom o svojstvima pojedinih grafičkih tehnika i njihovom povijesti i sl.).

Za likovne kritike izložbi karikatura, kao i za sveukupnu likovnu kritiku u razdoblju između dva svjetska rata, bilo je uobičajeno da kritičari potkrepljuju svoje argumente o kvaliteti ili nekvaliteti izloženih djela navođenjem primjera, odnosno imenima djela u kojima se mogu uočiti navedene karakteristike. Ovakav pristup omogućavao je provjerljivost kritičareva suda u vrijeme trajanja izložbe, a i danas predstavlja zanimljiv dokument vremena jer omogućava komparaciju recepcije likovnih djela u vrijeme njihova nastanka s današnjim revalorizacijama ili rjeđe, devalorizacijama. Ovo svojstvo međuratne likovne kritike u Hrvatskoj ističe se jer se nakon Drugog svjetskog rata u likovnim kritikama sve manje izdvajaju ili spominju izložena djela, a sve više je načelnih stavova bez čvrste argumentacije utemeljene na izloženim djelima. Rijetke iznimke, kao i rijetke negativne kritike, posebice od 70-tih godina XX. stoljeća do danas, samo potvrđuju ovo pravilo. Teško da se itko može sjetiti ijedne negativne kritike izložbe karikature u posljednjih pedesetak godina. Kritike izložbi karikature u novije vrijeme često su informativni prikazi izložbi koji se u esejističkom obliku nastoje usredotočiti na određeni ciklus ili cjelokupno djelo jedinog autora, najčešće bez komparacije s prethodnom generacijom ili generacijama karikaturista, a često i bez komparacije sa suvremenicima.³⁶

Historiografiji karikature u Hrvatskoj nedostaje cjelovita povijest karikature koja treba predstavljati povijesni pregled karikaturista, karikatura, izložbi karikatura i publikacija koje su objavljivale karikaturu. Osim toga, povijest karikature treba sadržavati prikaz specifičnih lokalnih, regionalnih ili nacionalnih obilježja. Kroz cjelovitu povijest karikature bit će moguće sagledati i istaknuti dosad neprepoznate likovne vrijednosti i doprinose nacionalnoj, a u najvišim dosegima i srednjoevropskoj povijesti karikature i povijesti umjetnosti.

Bilješke

1
T. Wright, *A History of Caricature and Grotesque in Literature and Art*, London, 1865.; **Champfleury**, *Historie generale de la caricature*, Pariz, 1865.-88.; **C. Baudelaire** »De l'essence du rire et généralement du comique dans les arts plastiques« pisano oko 1846., objavljeno: Pariz, 1857. Baudelaire je bio prvi koji je pisao o filozofskim i duhovnim elementima u karikaturi, trenutnim i vječnim aspektima, misterioznim i dijaboličkim kvalitetama, izazovnosti i romantičnom prihvaćanju (razumijevanju) ružnoće; **H. von Hofmannsthal**, *Kunstkritiken* (1893.-4.). Hofmannsthal je prvi formulirao tezu da je karikatura imala ulogu u anticipaciji tema i stila moderne umjetnosti.

2
J. Horvat, *Karikatura u Hrvatskoj 1862.-1939.* u: *Antologija hrvatskog humora* (ur. Fadil Hadžić), Zagreb, 1999., str. 452-453.

3
B. A. Krčelić, *Annuae ili historija (1748.-1767.)*, JAZU, Zagreb, 1952. str. 129-130. **M. Vrhovac**, *Diarium*, rukopis, prema: Josip Horvat, *Karikatura u Hrvatskoj 1862.-1939.* u: *Antologija hrvatskog humora* (ur. Fadil Hadžić), Zagreb, 1999., str. 452. O istom opširnije u poglavlju *Pretpovijest karikature u Hrvatskoj*.

4
»Od 18 travnja vidja se u Parizu osobita izložba, naime povjestna izložba karikatura. Ova izložba tiče se novije francezke povijesti. Izložena su naime risarska djela boljih umjetnika, koji su se izrugivali znamenitijim osobama, te su žigosale tako njihove mane.« *Dom i svijet*, 11/1888., str. 174. Kada je riječ o uporabi pojedinih pojmova u jeziku, treba reći da je u posljednjoj četvrtini XIX. stoljeća, odnosno na prijelazu XIX. u XX. stoljeće, došlo do znatnog napretka jer treba znati da se još sredinom XIX. stoljeća u hrvatskom jeziku ne razlikuju niti osnovni pojmovi »slikarstvo« i »kiparstvo« već se za oboje koristi riječ »kipovi«, za grafike »urezani kipovi«, a za litografije »u kamenu urezani kipovi« (prim. *Zora Dalmatinska*, 10. 3. 1845.).

5
A. G. Matoš, Pariz 31. svibnja (1900.), u: *Hrvatsko pravo*, 1377/1900., str. 1-2. (Isto u: A. G. Matoš, *Sabrana djela*, sv. 3, JAZU/Liber, Zagreb, 1976., str. 156-157.)

6
A. G. Matoš, Honore Daumier, u: *Narodne novine*, 116/1901., str. 3-4. (Isto u: A. G. Matoš, *Sabrana djela*, sv. 3, JAZU/Liber, Zagreb, 1976., str. 271.)

7
A. G. Matoš, Slikar Crnčić, u: *Suvremenik*, 4/1910., str. 284.

8
A. B. Šimić, Impresija karikature, u: *Hrvatska prosvjeta*, 4/1917., str. 207.

9
Nav. dj., str. 207.

10
Nav. dj., str. 208.

11
U. Donadini, *Karikaturistika k. u k. mozgova*, u: *Riječ Srba — Hrvata — Slovenaca*, 35/1920., str. 2.

12

F. Marković, *Razvoj i sustav obćenite estetike*, Naklada Kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zemaljske vlade, Zagreb, 1903., str. 543-551.

13

M. Bosanac (1908.-1979.), pjesnik. Osim poezije objavljivao je i književnoteorijske članke te književne prikaze. Bosanac Milivoj, Važnost karikatura po život, u: *Reflektor*, 15-16/1932., str. 5-6.

14

S. Vereš, O karikaturi, u: *Novosti*, 106/1910., str. 5.

15

A. Uvodić, Naši karikaturiste, u: *Jug*, 7/1911., str. 211-228.

16

A. Uvodić, O Karikaturi, u: *Novo doba*, 79/1926., str. 20-21.

17

P. Križanić, O Karikaturi, u: *Kritika*, 3/1921., str. 104-105.

18

»Govoreći o karikaturi francuskoj, nemoguće je ne povući paralelu između francuskih i njemačkih karikaturista. Dok su Francuzi ironijskim i umjetničkim shvatanjem i obradbom čisti impresionisti, dostigavši u izrazu i karakterizaciji najvišu lapidarnost, Nijemci su sarkastični i u umjetničkoj obradbi naginju dekorativnosti i stilizovanju. Francuzi, u težnji da izraze izvjesni psihološki moment, koji je često iznesen jednim sitnim detaljem ili linijom, ignoriraju ostale, za karakteristiku tog predmeta manje važne detalje. Nijemci opet u svojoj epskoj, često puta pretjeranoj stilizovanosti, obraćaju veću pažnju vanjskim dekorativnim efektima, podjednako izradjuju i stiliziraju sve detalje. Francuzi se smiju, Nijemci pričaju.« *ibid*, str. 105.

19

V. Lunaček, Menci Klement Crnčić kao crtač, u: *Suvremenik*, 11-12/1915., str. 183; **V. Lunaček**, »Obzor« o Uvodićevim karikaturama, u: *Novo doba*, 97/1923., str. 3.

20

F. Deak, Karikatureausstellung Anka Krizmanić — Paulić, u: *Morgenblatt*, 77/1928., str. 6; **F. Deak**, Zagreb naših dana u karikaturi (Uz izložbu Kleme Schwartzove u Ulrichovu salonu), u: *Jutarnji list*, 7186/1932., str. 6.; **P. Knoll**, Die Karikaturen des Baron Hans Gagern, u: *Agramer Tagblatt*, 21/1914., str. 7.

21

Lj. Babić, Likovna kronika, u: *Obzor*, 5973/1932., str. 2. Zanimljivo je spomenuti da je Klema Schwarz bila Babićeva učenica i da ova kritika nije poremetila njihove dugogodišnje prijateljske odnose.

22

M. Gabrijel (Hanžeković Mato), Orgija smionosti, Povodom izložbe »karikatura« u Ulrichovom salonu, u: *Danica*, 21/1932., str. 7.

23

B. Izložba karikatura, u: *Karlovački Hrvatski glas*, 1/1924., str. 3.

24

V. Lunaček, Iz umjetničkog svijeta (Što pišu o Hrvatima u stranim novinama), u: *Obzor*, 159/1924., str. 2.

25

J. Horvat, Karikatura u Hrvatskoj 1862.-1939. Tekst je napisan 1961. godine, a objavljen tek 1999. u: *Antologija hrvatskog humora i satiričke književnosti*, ur. Fadil Hadžić, V. B. Z, Zagreb, 1999., str. 452-455.

26

Z. Kulundžić, Najstarije karikature u Hrvatskoj, u: *Život umjetnosti*, 24-25/1976., str. 62-63.

27

V. Horvat-Pintarić, Autorski strip zagrebačke škole, u: *Kultura*, 28/1975., str. 138.

28

Rijetki su povjesničari umjetnosti pokušali interpretirati karikature kao sastavni dio opusa nekog slikara (prilikom retrospektiva, odnosno monografija) te ih obraditi na ravnopravan način s drugim dijelovima opusa (primjerice, Ivanka Reberski, *Anka Krizmanić*, IPU, Zagreb, 1993. te: Ivanka Reberski, *Ivo Režek*, IPU, Zagreb, 2001.) ili oti zaboravu jednog od najznačajnijih hrvatskih karikaturista, kao što je to učinio Tonko Maroević priredivši izložbu do tada potpuno zaboravljenom Frani Branku Angeliju Radovaniju (Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 1984.).

29

D. Horvatić, *Ples smrti*, *Antologija hrvatskog likovnog humora*, Društvo hrvatskih humorista, Zagreb, 1975., str. 475.

30

Adolph Kohut, Der Vater der Fliegenden Blätter, u: *Agramer Zeitung*, 216/1907., str. 1-3.

31

O. Radl, Moderna karikatura, u: *Izbor najboljih savremenih članaka II*, 3/1938., str. 1205-1218.; **D. Low**, Kralj karikature, u: *Petnaest dana*, 3/1932., str. 48.

32

E. Kris, *Psihoanalitička istraživanja u umjetnosti*, Kultura, Beograd, 1970.; **E. Gombrich**, *Umetnost i iluzija*, Nolit, Beograd, 1984.

33

C. Baudelaire, *Likovne kritike*, Mladost, Zagreb, 1955.; **H. Bergson**, *Smijeh* (O značenju komičnog), Znanje, Zagreb, 1987.; **V. Prop**, *Problemi komike i smeha*, Dnevnik i Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1984.

34

»I ovoga puta smatram potrebnim spomenuti činjenicu da je tradicija hijerarhijskog ponašanja na području kulture u nas duboko uvriježena u svim društvenim slojevima ili grupacijama...« **V. Horvat-Pintarić**, Autorski strip zagrebačke škole, u: *Kultura*, 28/1975., str. 131.; **A. Uvodić**, Naši karikaturiste, u: *Jug*, 7/1911., str. 211-228.

35

Z. Maković, Popularna štampana slika; porijeklo, funkcija, značenje, u: *Život umjetnosti*, 32/1981., str. 34-47.

36

S obzirom da je ovo prvi prilog historiografiji karikature u Hrvatskoj, on zasigurno nije cjelovit. Istraživanje je bilo usredotočeno na građu koja se odnosi na povijest karikature u Hrvatskoj do 1940. godine. Osim toga, manji broj tekstova nije bio dostupan u vrijeme istraživanja jer je tražena građa bila na zaštitu u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Summary

Frano Dulibić

A Contribution to the Historiography of Caricature in Croatia

The caricature, as a form of visual expression, has been rather neglected in Croatian art history despite its rich production, and its bibliography is scarce and insufficiently explored. This article examines for the first time art criticism, essays, and studies published in Croatia in a critical way. The author scrutinizes the attitudes towards caricature that appeared in print during the late nineteenth and the first half of the twentieth centuries. He analyses and interprets various approaches of the critics, as well as their understanding of the specificities of caricature.

B. Petrović

Branimir Petrović, Karikatura A. G. Matoša, oko 1910.-1914.

Mirko Uzorinac, Karikatura A. B. Šimića, oko 1920.-1925.

Branimir Petrović, Karikatura Vladimira Lunačeka, 1908.

Anđeo Uvodić, Autokarikatura, 1917.